

RADNAI GYULA

Ily korban éltünk mi e földön...

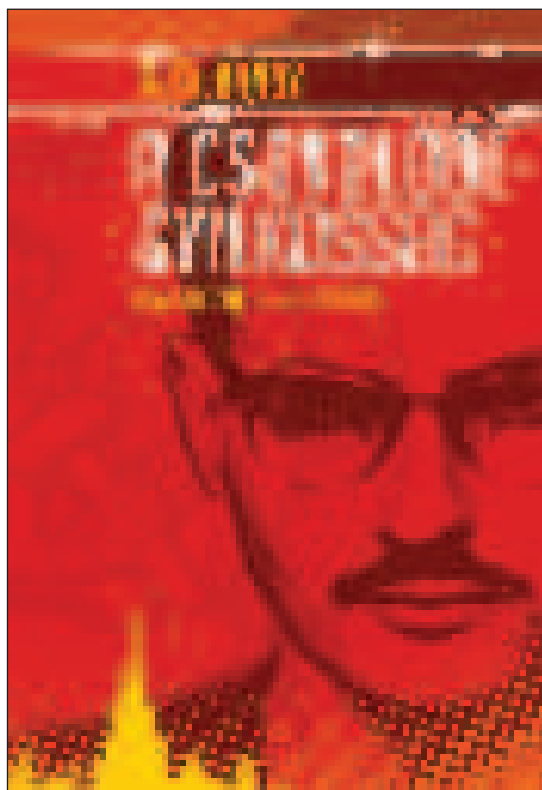
Kordokumentumok Lakatos Imre életrajza nyomán

2014-ben jelent meg Alex Bandy „*A csokoládé-gyilkosság*” című 672 oldalas könyve, amely a 2010-ben kiadott *Chocolate and Chess* c. 476 oldalas könyv fordításának, hazai viszonyokra való adaptálásának, kiegészítésének tekinthető. A fordítást maga a szerző végezte 2011–12-ben, az Akadémiai Kiadó pedig gyors volt és körültekintő: a papírkötésű könyv sokszori kinyitogatás, előre-hátra lapozgatás közben se esik szét lapjaira, köszönhetően a Gyomai Kner Nyomda kiváló munkájának.

Pedig ez a sokszori előre-hátra lapozás elkerülhetetlen a könyv olvasása közben, mivel az alapszöveg a 437. oldalon befejeződik, s ezt követi 550 apró betűs jegyzet, több mint 160 oldalon. Minden bizonnyal megkönnyítette volna a könyv olvasását, ha a jegyzetek mindig annak az oldalnak az aljára kerültek volna, ahol hivatkozás történik rájuk, azonban a szerző jegyzeteinek hossza időnként több oldalt tesz ki, s ez bizony nehezen áttekinthetővé tette volna magát az alapszöveget.

A „*Jegyzetek*”-et egy rövid, „*Életutak*” c. rész követi, amely a könyvben fontos szerepet játszó 28 férfi és négy női pártmunkás rövidebb-hosszabb terjedelmű életrajzát tartalmazza a szerző megfogalmazásában. Ők valamennyien fontosak voltak Lakatos Imre életében, kiválasztásuk indokolt. Vannak közöttük ismert, koruk hazai politikáját döntően befolyásoló személyek, mint Gerő Ernő, vagy Andics Erzsébet, de vannak olyanok is, akik tevékenységéről kevés információjuk lehetett akkoriban – s azóta is – az embereknek (Lutter Éva, Szemerényi Oszvald). E harmincét személy azonban csak törtrésze a könyvben szereplő rengeteg személynek, akik Lakatos életében valamilyen szerepet játszottak, s akik közül több mint fél-száz csak a nők száma.

Aprópó, nők. Lakatos Imre bonyolult, ellentmondásos személyiségének illusztrálására idézzünk fel három olyan női véleményt a könyvből, amelynek szerzői nem szerepelnek az *Életutakban*, mégis elég közel álltak Lakatoshoz ahhoz, hogy sikerüljön megragadniuk és tömören megfogalmazniuk róla valami jellemzően fontosat:

Majerszky Klára (1915–2008): Szerintem Lakatos egy pszichopata volt, és mint tudjuk, sok ilyen ember egyben zseni is. (157.old.)

Förster Vera (1924–2012): Egy infantilis szörnyeteg és a legbriliánsabb ember, akivel valaha is találkoztam. (265.old.)

Ságvári Ágnes (1928–2000): Mindenkiről a legrosszabbat tétélezte fel... Ha egy szóban kéne összefoglalnom, a „démoni” szót használnám. Allandóan feljelentgetett embereket. Nagy ambíció volt benne, hogy a párt egyik vezetője legyen... (210.old.)

Az „*Életutak*” után következik 18 oldal „*Bibliográfia*”, mintegy hatszáz olyan könyv, cikk, tanulmány felsorolásával, amelyet felhasznált a szerző könyve megírásához. Ezt még kiegészíti egy „*Függelék*”, több mint ötven címmel. Végül a „*Névmutató*” és néhány fénykép zárja a sort. A fényképek Lakatos Imre

második feleségének, a ma is élő Pap Évának a gyűjteményéből valók, a *Névmutató* pedig annak az olvasónak tesz nagy szolgálatot, aki csupán egy-egy személy iránt érdeklődik, de szeretne mindent elolvasni, ami erről a személyről a könyvben szerepel. El kell ismerni, hogy egy ekkora terjedelmű és ilyen sokszereplős könyv névmutatóját szinte lehetetlen hibátlanul elkészíteni, és bizony ebből a könyvből is kifelejtődött (vagy szándékosan kimaradt?) néhány fontos odautalás. A mű keletkezéséről írja a szerző a Bevezetőben: „*Kezdetben csak barátomnak, Lee Congdonnak, majd később Jancis Longnak igyekeztem segíteni. Ők időközben megírták a tanulmányaikat, én azonban még mindig találtam újabb olvasnivalót, a levéltárak munkatársai pedig jelezték, ha új anyagokat kaptak. Az amerikaiak*

is küldtek anyagot Mr. Lakatosról, és lassan kezdett kialakulni a kép. Mindennek a csúcsa az volt, mikor teljesen váratlanul egy hatalmas csomag érkezett az angol Home Office-től.” Alex Bandy ekkor már megszállottan kutatta nemcsak Lakatos Imre életét, hanem azt a szűkebb és tágabb társadalmi környezetet is, amelyben Lakatos élt Magyarországon. Az angliai dokumentumok is leginkább erre az időszakra utaltak, és a könyv majdnem legutolsó fejezetébe kerültek bele, amelynek a szerző ezt a címet adta: „*Lakatos Imre önéletrajza*”. Sajnos Lakatos Imre angliai életéről alig esik szó a könyvben.

A könyv alcíme: „*Egy filozófus másik élete*”. Valóban, Lakatos Imre személye éppen filozófusi tevékenysége folytán került az érdeklődés előterébe először Angliában, majd itthon is. Lakatos *Proofs and Refutations* című nagy tanulmányából készült könyv 1981-ben jelent meg ma-

gyarul, *Bizonyítások és cáfolatok* címmel. Ekkor Lakatos már nem élt. Viszont még Lakatos életében látott napvilágot Vekerdi László elismerő kritikája a mű angol eredetijéről, amely folytatásokban jelent meg a *British Journal for the Philosophy of Science* c. folyóiratban 1963–64-ben.

A Jegyzetek között olvashatjuk, mindjárt az Első fejezet első megjegyzésében, hogyan reagált Lakatos, amikor kezébe került Vekerdi László írása:

Lakatos 1971. június 16-án ezt írta Balázs Vilmának: „nagyon meg voltam hatva a Valóság könyvkritikájától (Vekerdi). Hallom, hogy Vekerdi Németh Lászlós. Ilyen az élet.”

Vekerdi később, 1984-ben is írt az akkor már magyarul is olvasható műről, mégpedig a *Világosság* c. folyóiratban, s mint Alex Bandy kiemeli, „született és szenvedélyes nagy kereső”-ként jellemezte Lakatos Imrét. Vekerdi László 1963-tól a Matematikai Kutatóintézetben Rényi Alfréd „védőzárnyai alatt” dolgozott egészen Rényi haláláig, 1970-ig, Lakatos Imre pedig 1953 és 1956 között volt Rényi pártfoglaltja és Pólya György *How to solve it? (A gondolkodás iskolája)* c. könyvének fordítója a Matematikai Kutatóintézetben.

Moszkvai képe

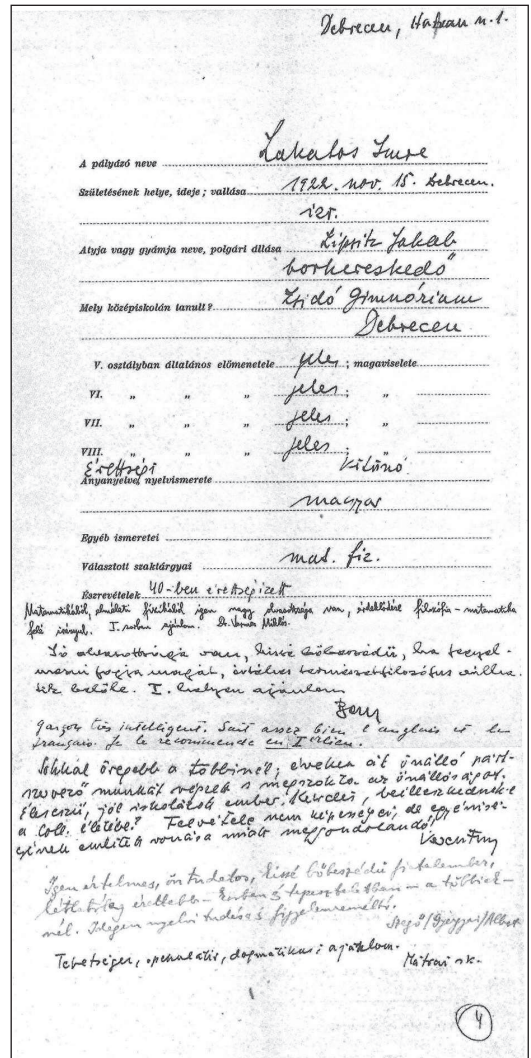
Itt tehát személyesen nem találkozhattak, viszont nagyon valószínű, hogy a hatvanas években Rényi hívta fel Vekerdi figyelmét az akkor már Londonban dolgozó Lakatosra.

A könyv előzményének tekinthetjük a már említett két nagy tanulmányt, az 1998-ban Lee Congdon tollából megjelent *„Bűn és büntetlenség – Az ismeretlen Lakatos Imre”* címűt és az 1999-ben Jancis Long által publikált *„Lakatos Im-*

re Magyarországon” címűt. A címek is jelzik az amerikai és angol szerzők alapvető szándékát: felkutatni és bemutatni a 34 éves korában Angliába került filozófus magyarországi életét, tevékenységét. A tanulmányok alcímeiből pedig kiderül, mit tartottak Lakatos életében meghatározó fontosságúnak. Lee Congdon (történész): A démonikus forradalmár. Izsák Éva halála. A pártpolitikus. Az Eötvös-kollégium szétverése. Az internálás. 1956 és előzményei. Jancis Long (pszichológus): 1922-1944: Túlélni a fasizmust. 1945-1948: Az új kommunizmus építése. 1949-1953: Túlélni a kommunizmust. 1954-1956: A kibontakozó tudós. Akinek nem bocsátottak meg. Epilógus.

Lee Condon tanulmánya a *Replika* c. kéthavonta megjelenő társadalomtudományi folyóiratban, Jancis Long tanulmánya a *Magyar Filozófiai Szemlében* jelent meg, mindkettő alapvetően a „beavott” olvasókra számíthatott. A *Beszélő* szélesebb körű olvasóközönsége azután 2003 novemberében találkozhatott Ungvári Tamás *„Eltárs és spicli jár a csöndben”* c. írásával Lakatos Imréről, amelyet még a következő hónapban követett Bándy Sándor (Alex Bandy) rövid, néhány oldalas válasza ugyanebben a folyóiratban. Ungvári Tamás, miután felelevenítette angliai emlékeit, így foglalt állást Izsák Éva halálának ügyében: „Az Izsák-ügy értelmezésén valamennyi Lakatos-életíró fennakad. Holott elegendő lenne tudomásul venni, hogy amennyiben az eset csakugyan úgy történt, ahogyan az eddig nem közreadott dokumentumok és a kellő gyanúval kezelt kortársi emlékek állítják, akkor itt az ifjúkommunisták halálos főpróbája zajlott, mely egy diákcsinny színvonalán imitálta a kor egyik nagy tragédiáját.” A *„diákcsinny”* – ez lett Bándy Sándor válaszcikének első alcíme.

Ungvári Tamás más irodalmi analógiát talált, Arthur Koestler *Sötétség délben* c. regényét, Bándy Sándor viszont a sok-sok meginterjúvált kortárs és Lakatos közeli ismerősének egymástól függetlenül kifejtett véleményére, visszaemlékezésére alapozva továbbra is erőteljesen kiállt amellett, hogy a harmincas években magyarul (Karikás Frigyes fordításában) is megjelent *Csokoládé* adta a fő motivációt Lakatos és társai számára. Király István-

Lakatos Imre felvételi lapja az Eötvös Collegium tanárainak megjegyzéseivel (1945)

ra hivatkozott, aki szerint „a *Csokoládé* volt akkoriban Lakatos kedvenc könyve”, és Vitányi Ivánra, aki szerint a hivatásos forradalmárok számára „elfogadható volt Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regényének embertelen és kártékony romantikája: amikor bűnbakra van szükség, mert a nép lázadzik a kommunisták ellen, az igazi forradalmár az áruló szerepét is vállalja, és pártküldetésként megy a bitófa alá.”

Bizonyára ez a *Beszélőben* lefolytatott vita is hozzájárult ahhoz, hogy Alex Bandy, vagyis Bándy Sándor könyvének angolul *Chocolate and Chess*, magyarul pedig a még inkább ráutaló *A csokoládégyilkosság* címet adta. Ugyanakkor a magyar cím félrevezető is lehet: azok, akik a szokásos értelemben vett krimit keresik benne, bizony csalódní fognak. Ez a könyv nem egy gyilkosság története, hanem fordulatos élettörténet egy alapvetően karrierista beállítottságú személy ifjú

és fiatal éveiről, amelyre egy kikényszerített öngyilkosság vet árnyékot. És közben Alex Bandy számos újabb interjú és fellelt titkos dokumentum segítségével támasztja alá azokat a tényeket, amelyek már az amerikai történész és az angol pszichológusnő írásaiból is ismertek voltak, akarva-akaratlanul is ijesztő, reális és meggyőző kórképet (kórképet!) fest a Rákosi-korszakról, annak vezető politikusa-iról. Ez ennek a könyvnek a valódi értéke.

Mi is ez a kórkép? Ide kívánczik Schöpflin Gyula megjegyzése, melyet az 506. oldalon, a 163. jegyzetben idéz Alex Bandy: „*a bolsevizmusnak sikerült egy olyan uralkodó réteget kialakítania, amelyet az önérdeken kívül elsősorban az egymástól való félelem abroncsa tart össze: a cinkosok uralma.*” Rákosi Mátyás meglepődött, amikor a Szovjetunióba menekítve magyarországi börtönéből, ott sok volt elvtársának már csak hült helyét találta, mert azok a sztálini önkény áldozataivá lettek. Ezek után itthon – Sztálin legjobb magyar tanítványaként – ő is ugyanazt a diktatúrát építette ki, és mindenben igyekezett Sztálint másolni. Bandy arra is talált bizonyítékokat, hogy Rákosi antiszemitaivá vált, és az író azt sejteti, hogy Rákosinak szerepe lehetett Lakatos elhurcolásában az Andrassy út 60-ba, majd Kistarcsára és végül Recskre. Ezt olvashatjuk a 227. oldalon, Vásárhelyi Miklósról hivatkozva: *Losonczy elmesélte, hogy Rákosi aznap érte küldetett, és egyszer csak azt mondta neki: „Tudja, ha nem vigyáztunk volna, ezek a zsidó gyerekek teljesen szétszedték volna a pártot.”* És ez a vélemény nem az 50-es években alakult ki Rákosi Mátyásban, hanem sokkal korábban. A könyv 115. oldalán olvashatjuk, mit írt Rákosi 1945. április 17-én, az egyik, Moszkvának küldött jelentésében: *„Új veszély a hazatérő zsidók felbukkanása is, akik korábban munkásszázadokban voltak és most hazatérnek. Megjátsszák, hogy született antifasiszták, belépnek pártunkba. Szinte kivétel nélkül sejtelmük sincs a kommunizmusról, viszont intelligensek, ügyesek, és a falvakban és kisvárosokban, valamint a rendőrségnél hamarosan vezető befolyásra tesznek szert...”* Néhány oldallal később Bandy hozzáteszi: *Mint ez számosan megírták, Rákosiéknak nem volt zsidótudatuk, nem azonosultak a zsidósággal, ugyanakkor sose tudták elfelejteni, mert sose hagyták, hogy elfelejtsék. Sztálin nagyonis számon tartotta, ki milyen származású.*

Alex Bandy könyvének megírásához különösen sok segítséget kapott Balázs Vilmától, aki megőrizte Lakatos Imre Londonból hozzá írt leveleit és hozzájárult Lakatos itt olvasható mondatainak publikálásához, valamint Farkas Vladimirtól, akinek „szakértelme” nemcsak az ÁVH-levelezés értelmezésekor volt nagyon hasznos. Ugyanakkor több fontos személy elzárkózott attól, hogy interjút adjon a szerzőnek, közöttük Kállai Gyula, Soós Levente, Csáthi Dániel, valamint Lakatos Imre első felesége, Révész Éva, akinek máig be-

Feleségével, Pap Évával (Balatonvilágos, 1955)

tisztázott a szerepe Izsák Éva öngyilkosságában. Olykor a hozzátartozók is elzárkóztak a szerzővel való találkozástól, mint például Kerékgyártó Elemér özvegye, vagy Kenyeres Ágnes fia. Az egyik legmelegebb visszaütést Pál Lénárdtól kapta, akitől – Román Pál „Magyarországra emlékezem” c. publikálatlan írásában szereplő, és már Jancis Long által megírt hamis rémtörténet kapcsán – Lakatos Imre után próbált érdeklődni.

Saját családja is megjelenik időnként a könyv lapjain, de csak ritkán és visszafogottan. Édesanyjának egy fájó emlékét idézi fel a 156. oldalon, apja 1949-es letartóztatásáról és Recskre hurcolásáról pedig több helyen is olvas-

hatunk. Egy-egy félmondatban jelenik meg Bándy Sándor csendőrtiszt nagypapja és agrárszakember keresztapja. A könyv terjedelmének növeléséhez ennél jóval nagyobb mértékben járult hozzá, hogy az eredeti angol szöveg fordítása közben a szerző nem tudott kilépni saját liberális újságíró mivoltából és sorra kommentálta az aktuális politikai történéseket, analógiákat talált az egykori és az akkori helyzet között. Ezek a reflexiók időnként színesítik, legtöbbször azonban csak felhigítják a szerző elfogulatlan, csak az egykori tényeket szemlélő stílusát. Sokkal inkább illenének egy napilapba, mint egy tényfeltáró könyvbe.

Itt kell szólnunk azokról a fellelt hibákról is, amelyek egy következő kiadás során – amelyre könnyen sor kerülhet – feltétlenül kijavítandók. A 38. oldalon szerepel „Rózsa Péter” matematikus. A megadott születési és halálozási évszámokból nyilvánvaló, hogy Péter Rózsa matematikusról van szó, csupán a fordítás során maradhatott meg véletlenül a névnek az angol írásmód szerinti fordított sorrendje.

A már említett Balázs Vilma születési évét nem közli a szerző, azonban a 88. oldalon az áll, hogy 1945-ben 18 éves volt. Ez valószínűleg tévedés; a Petőfi Körben felszólaló Balázs Tiborné (rőla van szó) a korabeli jegyzőkönyv szerint 1923-ban született.

Lakatos Imrének a felvételi adatlapja ma is megtalálható az Eötvös Collegium levéltárában. Az adatlap fényképét a könyv végén közli a szerző. Erről azt állítja a 149. oldalon, hogy Lakatos maga töltötte ki, ami valószínűleg szintén tévedés. Továbbá nem tudta elolvasni a szerző ezen a lapon az egyik fejközpontot, vagyis felvételizetető tanár aláírását. Eláruljuk: Bay Zoltánról van szó.

A 243. oldalon Farkas Vladimirt és Zinner Tibort „még élő” szakembereknek nevezi, holott Farkas Vladimir már 2002-ben elhunyt, csak ez az időpont előtt beszélgethetett vele a szerző, a magyar kiadás megfogalmazásakor már nyilvánvalóan nem.

Értelemzavaró elírás a „cinizmus” a „cionizmus” helyett a 246. oldalon, és az „üldözötteket bujtogattak” az „üldözötteket bujtattak” helyett a 336. oldalon.

Újra érdemes azonban leszögezni, hogy ennyi hiba, hozzávéve még néhány helyesírási hibát is, egy ekkora terjedelmű könyv első kiadásában valószínűleg elkerülhetetlen.

Miért ajánlható e könyv elolvasása? Az idősebb generációnak azért, mert segít megérteni az átélteket. A fiatalabb nemzedéknek azért, mert segít megérteniük apáik életét.